

Phil. O.
910

M
245 194 OSZK
.....
K

DR. LÁNG NÁNDOR

A GÖRÖG MŰVELTSÉG EMLÉKEINEK FÖLKUTATÁSA.

KÜLÖNYOMAT

A BUDAPESTI I. KER. M. KIR. ÁLL. FŐGIMNÁZIUM

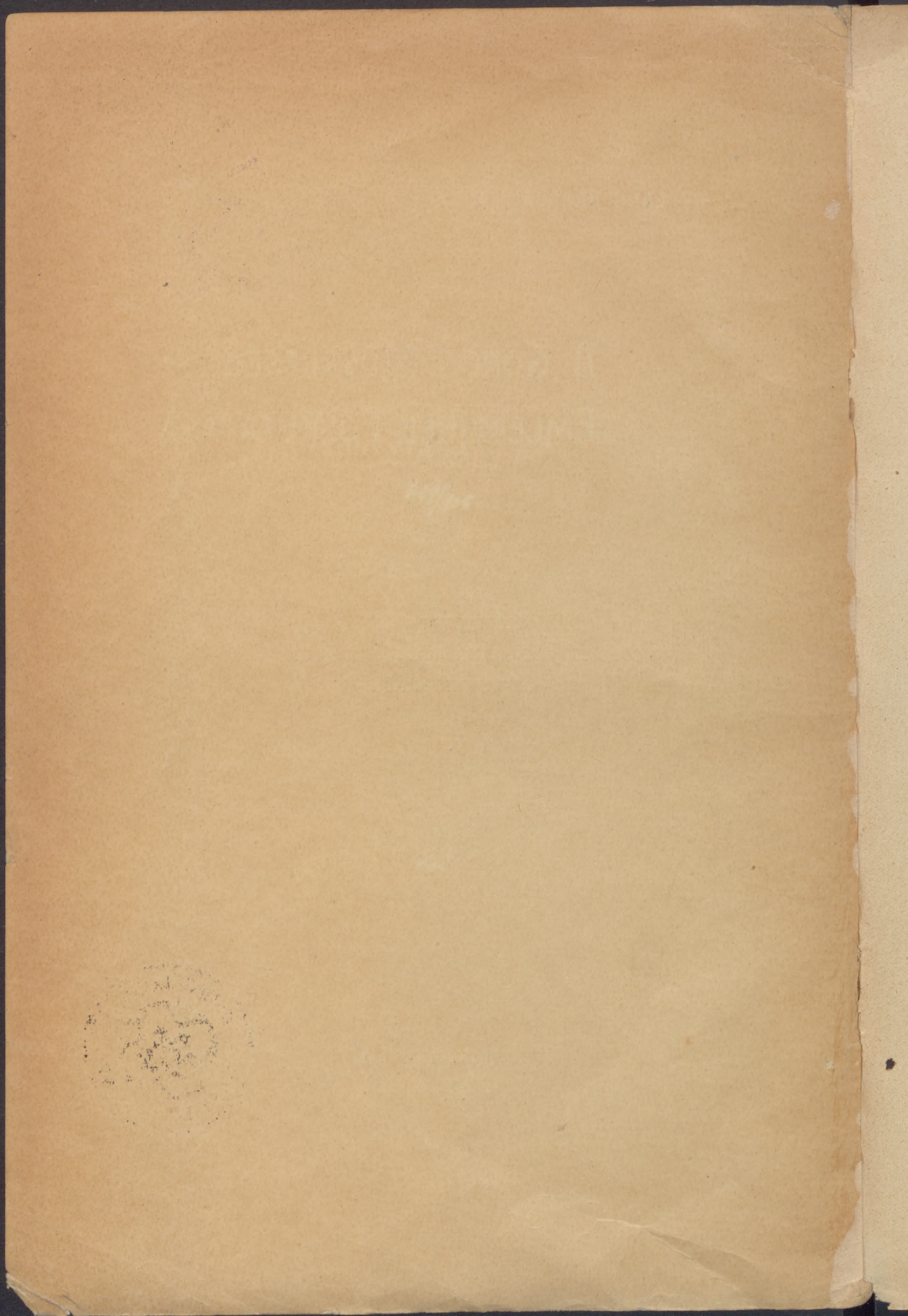
1905—6. ÉVI ÉRTESÍTŐJÉBŐL.

BUDAPEST, 1906.

NYOMTATTA FRITZ ÁRMIN KÖNYVNYOMDÁJA

Nap-utca 13.

DR. LÁNG NÁNDOR

409
12

A GÖRÖG MŰVELTSÉG EMLÉKEINEK FÖLKUTATÁSA.

KÜLÖNYOMAT

A BUDAPESTI I. KER. M. KIR. ÁLL. FŐGIMNÁZIUM

1905—6. ÉVI ÉRTESÍTŐJÉBŐL.

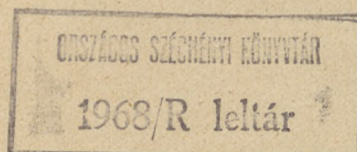

BUDAPEST, 1906.

M 245. 191

A görög műveltség emlékeinek fölkutatása.

Ujabban egyre gyakrabban hangzik föl a panasz a görög és latin nyelvnek az iskolában való tanítása ellen; a közvélemény kétségbe vonja a klasszikus tanulmányoknak fontosságát és szükségességét, nevelő és művelő értékét. S midőn ez az antiklasszikus szellem nálunk, Magyarországon, már eredményeket is ért el, amennyiben a görög nyelvet ötletszerű intézkedésekkel leszorították a gimnáziumban-öt megillető helyéről és a latin tanítását is folyton korlátozni iparkodnak, úgy, hogy iskoláink veszedelmesen közelednek a balkán államok iskoláinak színvonalához, ugyanakkor tapasztalhatjuk, hogy a klasszikus tanulmányok nyugaton új erőre kapnak, egyrészt az iskolában: a *κατ' ἐσχίην* praktikus nemzetek, az angolok és az amerikaiak, fokozott figyelemben részesítik a görög és latin nyelv tanítását, másrészt és főleg a tudományos kutatás terén: ahol a szakemberek hosszú sora foglalkozik avval, hogy „az ókori múltnak a jelenhez való viszonyát szemmel láthatólag új világításba helyezze, bizonyosságot tevén arról, hogy az antik kultúra tanulmányozásánál nem egy idejét múlt, mert anyagában már teljesen földolgozott, hogy úgy mondjam, letárgyalt tudománnyal van dolgunk, amely mindazt a jót, amit egyáltalában adhatott, már régóta megadta a gyakorlati életnek, a jelen kultúrának, hanem ellenkezőleg egy anyagában és még inkább fölfogás módjaiban szünetlenül gyarapodó és meg-megújuló ismeretkörrel, amely legszebb gyümölcseit az alkalmazás terén is csak a jövőre igéri”.¹⁾

Nem célom, hogy a fölfogás, a földolgozás új módjairól szóljak, amellyel a klasszika-filológia művelői az ókor szellemi hagyatékát tárgyalják, amelynek eredményeit a szakmájában jártas középiskolai tanár is fölhasználja megértetvén tanulóival az antik világnak „a jelent is éltető kultúrártékát”, hanem röviden ismertetni óhajtom a tudományos tevékenységnek azt az ágát, melynek a klasszikus tanulmányok anyagban való

¹⁾ Hornyánszky Gyula ismertetése (az Egy. Philol. Közl. 1906. júniusi füzetében) Zielinski könyvéről: *Die Antike und wir* (Leipzig, 1905), amely könyv megérdemli, hogy minél többen olvassák, első sorban azok, akiknek Zielinski írta: a gimnáziumok és reáliskolák végzett tanulói.

gyarapodásukat első sorban köszönik: vázolni akarom az ásatásoknak rövid történetét és azok eredményeit. A rendelkezésemre álló térre való tekintettel azonban csakis a görög kultúra emlékhelyeinek fölkutatásáról akarok szólni; mellőzöm a római földön végzett ásatásokat, valamint nem terjeszkedhetem ki azokra a főleg Egyiptomból eredő, napról-napra jobban fölszaporodó papyrusleletekre sem, melyek az ókori életről és intézményekről szóló mindenféle följegyzéseken, okmányokon kívül nem ismert avagy örökre elveszettnek hitt irodalmi munkák birtokába juttattak bennünket és számos írónak és költőnek műveit hol egészben, hol meg kisebb-nagyobb töredékekben számunkra megmentették.

A régi Görögország emlékeinek fölkutatását¹⁾ bevezették azok az európai²⁾ utazók, diplomaták, papok, akik a XV.—XVII. századok folyamán ott megfordultak s följegyzéseikben, naplóikban, leveleikben hírt adtak az Athénben és másutt látható épületekről, szobrokról, azokat leírták s néha rajzban is megörökítették. Sorukat megnyitja egy olasz tudós kereskedő, Ciriaco de Pizzicolti Anconából, vagy amint rendszeren nevezni szokták, anconai CYRIACUS, aki kétízben, 1436-ban és 1447-ben, látogatott el Görögországba és a rajongó lelkesedés hangján írta le latin nyelven a régi művészet maradványait, amelyekről rajzokat is készített volt. Mikor a törökök 1456-ban elfoglalták Athént, a város jó ideig el volt zárva a keresztények előtt. A XVII. század második felében azonban ismét több utazó jutott el oda, akiknek a városban lakó lyoni születésű angol konzul GIRAUD magyarázgatta és mutogatta a város antik érdekességeit. Akkoriban (1645—1658) egy jezsuita misszió is volt Athénben, melynek egyik pátere, BABIN, terjedelmes és értékes francia nyelvű leírást készített a városnak látványosságairól. Athének első madártávlati, az antik emlékeket is föltüntető tervrajzát a jezsuitákat fölváltó francia kapucinusoknak köszönjük, akik Lysikrates emléke mellett építettek maguknak kolostort. Babinnek könyvecskéje annyira fölkeltette SPON lyoni orvosnak érdeklődését, hogy az maga is útrakelt Görögországba; az angol WHELER-rel 1675-ben indult el hajón Velencéből s Konstantinápolyon át Athénbe ment. Úgy az ő 1678-ban kiadott francia, mint Wheelernek 1682-ben közrebocsátott angol útleírása általános föltűnést keltett; mindakét, más nyelvekre is lefordított s több kiadást ért mű számos becses adatot tartalmaz az akkor még ép állapotban levő Parthenonról, így például tanúságot tesznek arról, hogy a keresztény, majd török istentiszteletre berende-

¹⁾ V. ö. *Michaelis*, Die archaeologischen Entdeckungen des XIX. Jahrhunderts (Leipzig, 1906.) *Sittl*, Archaeologie d. Kunst. (München, 1895.) V. fejezet; *Diehl*, Excursions archéologiques en Grèce. (4. kiad. Paris, 1897.) *Frazer*, Pausanias's Description of Greece. (London, 1898.) Ezek a művek az útleírások és az ásatások irodalmát is közlik.

²⁾ A mai görögök úgy beszélnek, mintha országuk nem tartoznék Európához; azt szokták mondani: „Európába utazom“, „Megjött az európai posta.“

zett pogány templom világítását egyes egyedül a bejáratí oldal nagy ajtaján át kapta. Ez az adat elősegítette a hypaethralis templomberendezésekről szóló, Vitruvius tudósításának félreértéséből eredő téves tanításnak megdöntését, amely szerint a Parthenon és a görög templom általában csakis a tetőzetben hagyott nyíláson át nyerhetett kellő világítást. Két évvel SPON-ék előtt NOINTEL márki, XIV. Lajos királynak Konstantinápolyi követe, járt Athénben. A műértő francia főúr a Parthenon szobordíszének láttára rögtön elhatározta, hogy azt lerajzoltatja. Az erre való engedélyt a fellegvár török parancsnokától hét rőf skarlátszinű posztó és egy negyedmázsa kávé árán megszerezvén, a kíséretében levő flamand festő 21 lapon lemásolta az oromcsoporthozatokat és a metopékat. Ezek a rajzok rendkívül becsesekké váltak, mert néhány évvel rá, midőn az Akropolist a velenceiek ostromolták (1687), egy német zsoldos hadnagy bombát rőpített Athena templomába, mire az ott fölhalmozott lőpor fölrobbanván elpusztította az Iktinos építette templom nagy részét: s így Nointel festőjének köszönjük, hogy az akkor elpusztult szoborműveket legalább képben ismerjük. Az utazók közül említést érdemel még lord Charlemont (1749), kinek kísérője, DALTON festő, becses rajzokat hozott haza Sicília, Görögország és Kis-Ázsia antik emlékeiről.

A görögföldi emlékhelyek tudományos irányú fölkutatása a XVIII. század közepén vette kezdetét. Eleinte csak a föld felett látható épületek és szobrok megvizsgálására és pontos leírására szorítkoztak, csakhamar azonban, a XVIII. század elején, az ásóhoz is folyamodnak és a romok helyén a föld alatt is kutatnak, végre aztán, a múlt évszáz hetvenes éve óta, megkezdődik az ásítások igazi kora, amidőn a művelt nemzetek archaeologusai egymással versenyezve szigorú rendszerességgel sorra kutatják föl a görög kultúra maradványait: a kiásott városokban, szent kerületekben, templomokban és temetőikben ekkor nemcsak a műemlékeknek valóban imponáló sora kerül napfényre, melyek nem sejtett tökéletességben és gazdagságban állítják szemünk elé a görög művészetnek az antik írók leírásaiból csak hiányosan ismert képét, hanem egyúttal a kultuszra, a görög nép magánéletének minden vonatkozására, a közéletnek intézményeire, valamint az antik történetnek számos eseményére is új és élénk világot vetnek; hisz az emlékekkel egy időben a fölíratoknak óriási tömege is került fölszínre, úgy, hogy az „ásó tudománya“ révén, amint az archaeologusoknak ezt a tevékenységét nevezni szokták, most a maga teljességében látjuk azt az életet, mely hajdan e romok között folyt, sőt bepillantást nyerünk a görögség legősibb korába s megállapíthatjuk azt az összefüggést, amelyben a görög kultúra az öt időben megelőző keleti népek műveltségével állott.

Szemlét tartván afölött, hogy milyen és mennyi részt vettek ki maguknak az egyes nemzetek ebből a kultúrmunkából, az *angolok*-ról

kell legelőször szólanunk: ők küldték ki ugyanis az első tudományos expedíciót Görögország emlékeinek megvizsgálására, s e téren azóta is szakadatlanul működve ők viszik a XX. század legnevezetesebb ásatásait, azokat, melyek Knososban a legősibb görög civilizáció egyik főhelyét ismertették meg velünk.

Az első archaeologiai expedíció STUART festő és REVETT építészből állott, akik Rómában végzett alapos tanulmányok után s kellőképpen felszerelve angol előkelő műbarátok költségén 1751-ben elmentek Athénbe s ott három éven át fölmérték és gondosan lerajzolták az összes, azóta részben már elpusztult (pl. az Ilissos melletti templom Thrasyillos emléke) építészeti és szobrászati emlékeket, melyeket a „The Antiquities of Athens” című négy kötetes műben publikáltak (1762—1816). A munkának költségeit az 1733-ban Londonban alakult Műbarátok Köre (Society of Dilettanti) viselte, amely 1764 egy másik, ú. n. ión expedíciót szervezett, hogy az Kis-Ázsia partvidékeinek építészeti emlékeiről készítsen fölvételeket. Ezen expedíciónak tagjai voltak a fentemlített REVETT mellett PARS festő és CHANDLER oxfordi filologus, akik Ióniának épület romjain kívül néhány görögországi templomot is földolgoztak; munkájuk „Antiquities of Ionia” címen jelent meg (2 köt., 1769 és 1797-ben). Míg azelőtt a dilettantik Italiában vásárolták a magángyűjteményeikbe szánt antik-szobrokat, addig most főleg görögországi műveket iparkodtak beszerezni, hogy — amint mondták — Angliába ültessék át Görögországot.

Ennek a törekvésnek szolgálatában állott lord ELGIN is, ki hazájának megszerezte a görög szobrászat legszebb remekeit, a Parthenon szoborműveit. Mikor 1799-ben Anglia követeként Konstantinápolyba ment, Rómából egész táborkart vitt magával: két festőt, két építést és két gipszöntőt, hogy azokkal fölvételeket, rajzokat és másolatokat készíttessen Athén antik emlékeiről. Athénbe küldött emberei azonban eleinte nem igen boldogultak, csak rajzolásra kaptak engedélyt és az Akropolison naponként 5 font (120 K) belépőt kellett fizetniök. Egy év múlva újabb engedély-íratot szerzett magának Elgin: művészei most már szabadon járhattak a fellelővárban, állványokat építhettek és gipszmásolatokat vehettek. Ekkor a lord maga is ellátogatott Athénbe és saját szemével látván Pheidias remekműveit, valamint azt a barbárságot, amellyel a törökök pusztítják a Parthenon díszét — egyes relieflapokat házépítésre használtak, szobrokból meszet égettek — új firmánt állíttatott ki magának, melyben a szultán az előbbi jogok biztosítása után megparancsolja, hogy senkisé akadályozza meg lord Elgint „hűséges barátját és képviselőit, ha néhány fölirattal vagy alakokkal ellátott követ el akarnának vinni”. Ezen, bőséges baksissal támogatott firmán alapján hozzáfogtak a munkához; a Lusieri festő vezetése alatt dolgozó 300—400 munkás leszedte a Parthenon ormainak még meglevő szobrai, a koszorú párkány megrongálásával lefej-

tettek a templomról 15 metopét és összeszedtek, részben a török házakba beépített 56 lemezt abból a remek frizból, mely a Panathenaiák menetét ábrázolta; az Erechtheionnak egyik karyatidáját is kifűrészelték. Egy év múlva Lusieri 200 ládából álló küldeményt rakott hajóra, a hátralevő 80 ládát különböző akadályok miatt csak évekkel később, 1812-ben szállíthatta Angliába. 1803-ban visszaszólították Elgint, akit az Angliával háborúba keveredett franciák útközben elfogtak s három évi várfogsággal sújtottak. Mikor kiszabadult s a különböző kikötőkben összekeresett műkinccseit Londonban kiállította, elkeseredett vita indult meg értékük fölött s csak mikor a nagy szobrász, Canova — ki véteknek mondogatta, ha valaki hozzá merne fogni e művek kiegészítéséhez, mint ezt az ő koráig az antik-szobrokkal tették volt — és Quatremère de Quincy meg Visconti, a két legkiválóbb archaeologus, a föltétlen bámulat hangján nyila koztak e művekről, csak akkor ismerték föl Elgin szerzeményének roppant értékét. Elgin, akinek honfitársai, a nagy philhellén Byron részéről is, éles támadásokat kellett elszenvednie „rablásai” miatt, eközben súlyos anyagi veszteségeket szenvedvén az államnak ajánlotta föl megvételre kincseit. A háborús idők miatt azonban csak évek múlva, 1816-ban, jött létre az egyezés, melynek értelmében a parlament 35000 fontért (840,000 K.) vásárolta meg az Elgin-marbles-eket a British Museum számára, úgy, hogy a lord kiadásainak felét sem kapta értök: a parlamentnek benyújtott számadása szerint ugyanis neki a befektetett tőke időközi kamatainak betudásával 74,240 fontjába kerültek a szobrok. Azt az erkölcsi elismerést, hogy a British Museum gondnokává nevezték ki, teljes mértékben érdemelte meg Elgin, aki török kézből, a széthordás veszedelmétől és főleg a további rongálásból mentvén meg a szobrokat — az Athénben maradt részek szomorú bizonyágot tesznek erről — határozott szolgálatot tett a tudománynak, amennyiben Pheidias korának remekműveit mindenkinek hozzáférhetővé tette s így a görög szobrászat helyes megítélésének útját egyengetvén az antik műtörténet fejlődését hathatós módon mozdította elő.

A British Museum ugyanebben az időben (1814) még más eredeti görög szoborművekkel gazdagodott: 15000 fonton megvették a phigaleiai templomnak a kentaurosok és lapithák harcát, valamint az amazonok csatáját ábrázoló remek frizét, amelyet egy angol és német tudósokból álló társaság fedezett föl és ásott ki 1811—2-ben. Ez a társaság, melynek COCKERELL angol építész volt a lelke, ugyanaz, aki az athéni emlékek tanulmányozása közben először vette észre a dór oszlopok entasisát, 1811-ben napvilágra hozta az aeginai templom oromcsoportjait és azokat 800 piaszteren megváltván a sziget lakosaitól, nyilvános árverésre bocsátotta Zantéban, ahol Lajos bajor trónörökös megbízottja azokat 70,000 forinton megvásárolta a müncheni Glyptothek számára. Cockerell Siciliában is dolgozott, nevezetesen Girgenti templomain végzett érdekes kutatásokat. A nyugati görög-

ség emlékeinek megvizsgálásával ebben az időben más angolok is foglalkoztak, így WILKINS, ki 1807-ben adta ki *Antiquities of Magna Graecia* c. munkáját, továbbá ANGELL és HARRIS, kik Selinus óriási rommezején végeztek 1822—3-ban ásatásokat. Görögország emlékeinek ismeretét előmozdítják a múlt század első tizedeiben CLARKE, DODWELL, GELL és LEAKE utazásai; az utóbbi, aki a görög topographia megalapítója lett, Kis-Ázsiában is járt, ahová a Society of Dilettanti GELL vezetése alatt 1812—3-ban tudományos expedíciót küldött volt ki. Kis-Ázsia fölkutatásában a legnagyobb érdemeket FELLOWS szerezte, aki a 30-as és 40-es években több utat tett oda, és főleg Lykia számos romjáról s síremlékeiről hozott részletes leírást; az ő buzgalkodásának köszöni a British Museum a xanthosi harpyia és nereida emlékeknek szobordíszét. Amellett egyre tanulmányozzák Athén épületeit, PENNETHORNE fölfedezi a Parthenon építésének azt a sajátosságát, melyet a vízszintesek viselésének neve alatt ismerünk s mely abban áll, hogy a gerendázatnak és az alapzatnak vízszintes vonalai enyhén íveltek, azaz közepük felé fokozatosan emelkednek, PENROSE pedig 1851-ben kiadja az athéni építészet elveiről szóló korszakos kutatásait.

Megindulnak az ásatások is. Az 1856—1859 közötti években NEWTON, a British Museum tisztviselője felkutatja Budrum mellett a régi Halikarnassos helyén Mausolos káriai királynak azt a hatalmas síremlékét, amely után ma is mauzoleumnak szokták nevezni a monumentális sírépületeket: megtalálja Mausolosnak és feleségének kolosszális szobrain kívül az emlék architektúrájának értékes maradványát, valamint a Skopas, Bryaxis, Leochares és Timotheostól faragott szobrászati dísznek számos részletét. Mindezek a leletek a budrumi vár falából már előbb, 1846-ban kifejtett, ugyancsak a mauzoleum frizéhez tartozó relieflapokkal együtt a londoni múzeumba vándorolnak. Ugyanoda kerültek azok a márványszobrok (10 ülő képmás, oroszlán és szfinx), melyek a Miletos melletti Apollon-templomhoz, a Didymaionhoz, vezető szent utat egyiptomi mintára kétfelől szegélyezték, s melyeket szintén Newton fedezett föl, aki azután a Kis-Ázsia délnyugati sarkán levő Knidos város romjai között is végzett ásatásokat. Onnan is számos fölíraton kívül érdekes leleteket, többek között a knidosi Demeter szobrát, hozta haza. Egy másik angol, WOOD, az ión stílnak legnagyobb méretű temploma, az ephesosi Artemision után kutatott, melyet Nagy Sándor a herostratosi tűzvész után újra még nagyobb fénnel fölépített s mely az antik világ hét csodája közé tartozott. Hét évi fáradozás után 1870-ben találta meg a templom romjait s azokból számos épületrészletet, nevezetesen reliefekkel díszített oszlopdobokat küldött Londonba: a remek emlék rendszeres fölásatása még a jövő föladatai közé tartozik. Az ión stílnak egy másik szép példáját, Athena prienei templomát, PULLAN ásta ki 1869-ben.

1885-ben megalapították a Society for the promotion of Hellenic Studies, az oxfordi és cambridgei egyetemek és egyes maecenások költségén fenntartott angol archaeologiai intézetet, a British School of Athens-t, mely egyrészt az angol egyetemektől küldött ösztöndíjas fiatal archaeologusoknak s minden angol tudósnek alkalmat ad Görögország művészetének a helyszínén való tanulmányozására, másrészt meg ásatások végzésével tevékeny részt vesz az emlékhelyek fölkutatásában. Ilyeneket végzett Megalopolis-ban (1890-1), ahol a fölfedett szentélyeken, agorán, oszlopcsarnokokon kívül főleg a nagy méretei és skenájének berendezése miatt érdekes színház, valamint az arkádiaiak gyűlései számára, 10,000 ember befogadására épített Thersilion, — egy 66 m. hosszú, 52 m. széles hatalmas épület, melynek mennyezetét a terem közepéből sugárszerűen kiinduló oszlopsorok tartották, — érdemelnek figyelmet. Rendkívül tanulságosak az iskolának Melos szigetén Phylakopi mellett a 90-es évek végén tett kutatásai, ahol egy nagy kiterjedésű praehistorikus telep nyomaira akadtak, melynek gazdag maradványai a Kr. e. III. évezred kultúrájára vetnek világosságot, amikor Phylakopi, mint a kőeszközökhöz alkalmas obszidiánnak messze vidéken egyetlen lelőhelye kereskedelmi centrum volt; midőn aztán a bronz elterjed, elveszti fontosságát, a krétai kultúra hatása alá kerül, melynek számos érdekes emléké (egyebek közt szép festések kerültek elő) a Kr. e. II. évezred közepéig kísérelhetjük a telep történetét. A mykenei kultúra fölkutatását szolgálták a Bosanquet vezetése alatt álló iskolának legujabb, a krétai Palaeokastro mellett folytatott ásatásai, amelyeknek félbeszakításával ez évben hozzáfogtak Sparta romjainak földerítéséhez, ahol már is megtalálták Artemis Orthia templomát, azonkívül számos exvotót és néhány száz föliratot. Tevékeny részt vesznek az iskola tagjai EVANS-nek 1898. óta folyó knososi ásatásaiban.

Kréta mai fővárosának, Candiának szomszédságában EVANS egy ropant kiterjedésű, fejedelmi fénnel épült palota romjait födözte föl,¹⁾ amely számtalan, egy nagy s több kisebb udvar körül részben emeletesen elrendezett termeivel, folyosóival, kincs-, szer- és éléstáraival, fürdőszobáival, oszlopos kapuépületeivel, cselédek és munkások számára való helyiségeivel, csatornázásával, vízvezetékével (még vízvezetékes klozet sem hiányzik) tanuságot tesz arról a nagy fejlettségű kultúráról, mely Krétán a Kr. e. II. évezredben uralkodott, s melyet addig, bár sokkal halványabb képben Argolisnak mykenei korú emlékhelyeiről ismertünk. A kőkorszakba visszanyúló régebbi telepek fölé épült knososi palota remek falfestéseket ajándékozott nekünk, melyek életteljes rajzban, eleven színekben szemünk elé varázsolják e rég letűnt kornak népét és életét vagy naturalisztikus fölfogással ábrázolt tájképeket mutatnak be. Ép oly pompások a plasztika emlékei:

¹⁾ V. ö. Egy. Philologiai Közlöny 1903. 355—6. l.

természethíven faragott bikafejek, stukkóreliefek, faragványos kőfrízek. Az edények, a bronz-, kő-, cserép-, üveg- elefántesontból és porcellánból való apró leletek óriási tömege egy csapással a világ legtanulságosabb és leggazdagabb múzeumi mellé emelte Candia városának múzeumát, ahol elhelyezést nyert az a sok ezernyi cseréptáblácska is, melyeket a palotában találtak, amelyeknek megfejtése azonban eddigelé még nem sikerült.

Gazdag eredményeket köszön az archaeologia a *franciák*-nak is. Első utazóik közül csak CHOISEUL-GOUFFIER gróf érdemel említést, nem mintha útleírása (*Voyage pittoresque dans l'empire ottoman, en Grèce stb.* Paris, 1782—1820) valami különösebb értékkel bírna, hanem azért, mert a munkája számára rajzoló FAUVEL 1787-ben a Parthenon szobordíszéről vett számos gipszmásolaton kívül egy titokban szerzett frízlapot és egy metopét küldvén Párizsba, elősegítette az ezekre vonatkozó tanulmányokat. A Louvre 1821-ben újabb remekművel gazdagodott, a melosi Aphrodite szobrával, melyet egy görög paraszt véletlenül földözött föl Melos szigetén s 550 frankért adott el a konstantinápolyi francia követnek. Néhány évvel később ismét három eredeti munka, az olympiai Zeus-templomról való metopék kerültek Párizsba. Mikor a navarini csata után a franciák megszállották Moreát, amint akkor a Peloponnesost nevezték, Bonaparte egyiptomi hadjáratához hasonlóan tudományos expedíció kísérte a csapatokat, amelynek archaeologus tagjai BLOUET vezetése alatt főleg Olympiában dolgoztak, ahol (1829) megállapították a főtemplom alaprajzát és megtalálták a fentemlített három metopét. A reliefeken látható színes nyomok megerősítették azokat a fontos tapasztalatokat, melyeket HITTORFF francia építész tett Siciliában, midőn annak templomromjait vizsgálván (*Architecture antique de la Sicile*, Paris 1827. c. művében) kimutatta a festésnek nagy szerepét a görög építészetben. HITTORFF-al körülbelül egyidőben, 1828-ban, DE LUYNES herceg és DEBACQ átkutatták az alsóitáliai Metapontum görög templom maradványait. A görög Keletre is kiterjedt a franciáknak figyelme: TEXIER 1833—7-ig a kormány megbízásából beutazta Kis-Ázsiát, melyet aztán számos tervrajzzal és fölvétellel kísért munkában írt le; ő fedezte föl egyebek között az assosi archaikus dór templomot. Egy újabb francia expedíció LE BAS vezetésével Görögországot és Kis-Ázsiát járta be 1843—4-ben, amely években a franciák a Maeander melletti Magnesia területén kezdtek ásásokat.

Hatalmas lendületet adott az archaeologiai tanulmányoknak az École française d'Athènesnek 1846-ban történt alapítása. Ez az intézet, mely valamennyi később alakított archaeologiai intézetnek¹⁾ mintául szolgált, szakember-igazgatón kívül rendes és kültagokból áll. A rendes tagokat, évenként kettőt, versenyvizsgálat alapján a közoktatásügyi és szépművé-

¹⁾ V. ö. Hegedűs István: Elnöki beszéd. Egy. Philologiai Közlöny 1903. 168—176. l.

szeti miniszter nevezi ki három-három évre, (a kinevezést néha meg is hosszabbítják); évenként 4000 franknyi ösztöndíjat és Athénben szabad lakást élveznek az Écolenak gazdag könyvtárral felszerelt palotájában. Ugyanott kapnak lakást a kültagok, azok a belga, dán és svájci kezdő archaeologusok, kik kormányuknak Franciaországgal kötött szerződése alapján részt vehetnek az iskolának munkásságában; ezeknek fizetéséről az illető ország gondoskodik. Franciaországnak összes archaeologusait kellene megneveznem, ha el akarnám sorolni ezen iskolának kiválóbb növendégeit. Évenként átlag 50—60,000 frankot fordítanak ásatásokra, ehhez járulnak azután még azok a rendkívüli hitelek, melyeket az állam a nagyobbszabású vállalkozásokra engedélyez és azon adományok, melyekkel egyes maecenások az intézetet támogatják.

Az École française d'Athènes számos, a görög föld föl kutatását célzó expedíciót küldött ki (pl. 1861-ben Galatiába PERROT és Makedoniába HEUZEY, 1872—3-ban a Maeander völgyébe RAYET vezetése alatt), egyes tagjai földolgozták Athén gyűjteményeit (MARTHA a terrakottákat, COLLIGNON és COUVE a nemzeti múzeum vázait, LECHAT az akropolisi múzeum szobraiát, de RIDDER a bronzokat), főmunkásságát azonban az ásatások intézése és tudományos értékesítése teszi. A görög kultúra nevezetesebb emlékhelyei, melyeknek földelítését a franciáknak köszönjük, a következők:

A kisázsiai Myrina, melynek nekropolisában POTTIER, S. REINACH és VEYRIES körülbelül ötezer sírt ástak föl (1880—83). A sírok alakjából és a halott mellé adott tárgyakból érdekes következtetéseket vonhattak a görögök temetési szokásaira; a mobilier funéraire egy része mindennapi használati eszközökből és egy kevés élelmet tartalmazó vázából áll, hogy a sírban nyugvó a másvilágon semmiben sem szenvedjen szükséget, másik részét isteneket ábrázoló vagy profán tárgyú terrakotta-szobrocskák teszik. A terrakottákat eleinte oly célból tették a sírba, hogy az istenek annak lakóját védelmezzék, később aztán pusztán csak emlékként adták a halott mellé ezeket a rendkívül változatos tárgyú szobrocskákat, melyek úgy ábrázolásaikkal, mint stílusukkal érdekes világot vetnek a Kr. e. III. és II. század művészetére. A myrinai terrakottáknak legnagyobb része a Louvreba került.¹⁾

¹⁾ A török törvény ugyan azt rendeli, hogy minden lelet a konstantinápolyi múzeumba szállíttassék, de a szultán, ki a törvény fölött áll, átengedte a franciáknak zsákmányuk java részét, amint rendszeren meg szokta tenni, hogy az illető követ kérésére az ásatást rendező országnak vagy fejedelmének ajándékozza a napfényre került műtárgyak tetemes részét. Görögországban ellenben igen szigorúan tartják be a műtárgyak kivételét tiltó törvényt; az ásatások alkalmával előkerült összes tárgyak az ország tulajdonába mennek át s az ásatást intéző nemzeteknek csak az eredmények földolgozásához és a talált műtárgyak sokszorosításához van joga; a műkereskedésben levő, vagy magángyűjteményekből származó műtárgyakra nézve az államnak van elővételi joga s csak azon esetben, ha ezt nem érvényesíti, szabad azokat csekély díj lefizetése mellett kivinni.

Elateia Közép-Görögországban, ahol PARIS Athéna Kranaia ősi szentélyét ásta ki (1884). Továbbá a Kopais tava melletti Ptoion hegységen levő Apollon-szentély, mely különösen a perzsa háborúk előtt virágzott, de később is, mint jósdá és nemzeti játékok helye, nagy látogatottságnak örvendett. HOLLEAUX-nak, az athéni École française jelenlegi igazgatójának ásatásai (1884—8) fényes eredménnyel jártak: az Apollon-kultuszra, templomának igazgatására és a Ptoia ünnepekre vonatkozó fölíratokon, az iparművészet régebbi korába tartozó számos ex-votón kívül egész sorát találta a meztelen ifjút ábrázoló szobroknak, melyek az archaikus szobrászat fejlődésére vetnek élénk világot. Mantinea városának maradványait (színház, agora, oszlopcsarnok, buleuterion stb.) FOUGÈRES kutatta át, a szobrászati leletek közül nevezetes a mantinea bázis néven ismert, Apollon és Marsyasnak a múzsák jelenlétében lefolyó zeneversenyét ábrázoló szép három relief-lemez. Tegeában (1888—9) kiásták Athena-Aleának a három oszloprend együttes alkalmazását feltüntető templomromját s megtalálták a templom oromdíszenek számos részletét, nevezetesen két Skopas művészetét jellemző márványfejet.

A Miletos melletti Didymaion területén HAUSSOULLIER folytatta (1895—6) a RAYET-től megkezdett ásatásokat, szabaddá tette a templom homlokzatát lépcsőzetével együtt s számos fölíratot hozott napfényre. Troezen helyén LEGRAND kutatott 1899—90-ben, Tenos szigetén meg 1902-ben DESMOULINS ásta ki Poseidon szentélyének számos épületét. Jelenleg a kisázsiai Aphrodisias fölkutatása van folyamatban, ahol érdekes építészeti emlékeken kívül pompás plasztikai munkák kerülnek elő a földből.¹⁾

Mindezeknél jelentősebbek azonban a Delos és Delphi területén végzett ásatások. Ha a francia iskola munkásságáról szólunk, első sorban ennek a két városnak neve jön ajkunkra.

Deloson 1873-ban kezdtek a franciák ásni, amikor LEBÉGUE föltárta a Kynthos hegyen fekvő ősi szentélyt, majd HOMOLLE vette át az ásatások vezetését (1877—80, 85, 88) s aránylag kis költséggel (30,000 frank) fényes eredményeket ért el. A 90-es években többször dolgoztak az iskola tagjai a szigeten; a kutatásoknak Delphi miatt félben hagyott fonalát 1902-ben vették föl újra, hogy a Loubat hercegtől rendelkezésre bocsátott évi 50,000 frankkal teljesen fölfedjék a városnak maradványait. Delos a leghálásabb területek egyikének bizonyult: a manap lakatlan, kopár sziget a görög világban rendkívül fontos szerepet játszott, egyrészt mint Apollon kultuszának főhelye, másrészt mint a kereskedelemnek egyik gócpontja. Eleinte az Apollon-ünnepek alkalmából tartott vásárok vonták oda a kereskedőket, később meg, a diadochos fejedelmek idejében, majd a rómaiak uralma alatt a sziget a kelet és nyugat közötti árúforgalomnak lett

¹⁾ V. ö. Egy. Philol. Közlöny, 1906. 180—1. l.

főközvetítő helye. A vallás tette Delost híressé, a kereskedelem gazdaggá. A szent város templomainak, kincsházainak, oszlopcsarnokainak szomszédságában terültek el a kereskedő-városnak épületei, a kikötő mentén árúcsarnokok, szállók, a különböző nemzetiségű kereskedőkből alakult szövetkezeteknek egyesületi házai, a bankárok palotái, távolabb meg az előkelőknek villái. Az utcákat, tereket szobrok ékesítették, melyeket a görög államok és a keleti fejedelmek egymással versenyezve emeltek Apollonnak tiszteletére. Ezekből az épületekből, bár a Delos sokat szenvedett Mithridates és a tengeri rablók pusztításaitól, s bár romjait századokon át kőbányaként aknázták ki a szomszéd szigetek lakói, tekintélyes maradványokat hoztak napfényre az ásatások, különösen a hellenisztikus kor magánházai bontakoztak ki jó karban, ép falfestésekkel és remek mozaikkal. A leletek közt számos értékes szobrászati emlék van (a legrégibb, naxosi és chiosi szobrász iskola alkotásai, Polykleitos Diadumenosának kitűnő másolata, hellenisztikus korú művek: térdeplő harcos, Pan és Aphrodite csoportja stb.)

Legérdekesebb azonban az a nagyszámú, jórészt igen terjedelmes (akad közöttük 60,000 betűs, tehát 30 nyomtatott lapnak megfelelő) fölírat, melyek végig kísérik a szigetnek politikai tekintetben is nevezetes történetét, aztán az antik viszonyokat megvilágító szerződéseket és mindenféle okiratokat közölnek — antik szokás szerint ezeket a magánosok és államok az idegenektől látogatott helyeken tették közhirrre kőbe vésve — végül pedig oly részletességgel szólnak Apollon templomának vallási és pénzügyi igazgatásáról, amint ezt sehol másutt nem olvashatjuk. Az ünnepekről, papokról, hivatalnokokról szóló adatokon kívül főleg e templomnak évi számadásai és leltárai érdemelnek figyelmet. Hisz az antik szentélyek nemcsak a kultusz céljait szolgálták, hanem a bennök fölhálmozott műkincsekkel múzeumaink helyét is pótolták, azonkívül meg igen kiterjedt mértékben pénzüzletekkel foglalkoztak. Így megtudjuk a delosi templom számadásaiból, melyeket bankjaink évi mérlegéhez hasonlíthatjuk, hogy mennyiért s kinek adta bérbe a szentély a jövedelmeiből épített házakat, a templomhoz tartozó földeket. Megtudjuk, hogy az isten pénzt kölcsönzött egyeseknek és államoknak, még pedig meglehetősen drágán, évi tizes kamatra, kellő biztosíték, kezesek és betáblázás, ellenében, továbbá azt, hogy mennyit jövedelmeztek neki kiváltságai: a halászati jog, a kikötő pénz, a bevitt árúkra kivetett vám stb. Ezzel szemben állanak a kiadások; az épületek karban tartása, új építkezések, a hivatalnokok fizetése, a templomi alkalmazottak járuléka; a zenekar férfi és nő tagjai például évi 120 drachmát (= 120 K) kaptak, míg azonban amazoknak 16 drachma, addig ezeknek 20 drachma volt az évi ruhapénze. A leltárakból képet alkotunk magunknak arról, hogy mennyi kincs és műtárgy ékesített egy-egy templomot. Nagyobb márvány és bronz, kisebb bronz-, arany- és ezüst

szobrokon kívül az iparművészet minden képzelhető alkotása szerepel az istennek följánlott fogadalmi ajándékok hosszú sorában: százával szerepelnek a nemes ércből készült koszorúk, reliefes tálak és vázák, drágaköves gyűrűk, ékszerek. Mikor aztán az exvótok annyira felszaporodtak, hogy már nem fértek el a templomban és a kincsházakban, kiselejtezték, az értéktelenebbeket összetörték, az arany és ezüsttárgyakat beolvasztották, ily módon aztán évről-évre gyarapodott a templom vagyona s az isten mind nagyobb és nagyobb tőkét adhatott kölcsön híveinek.

Még több fölirat (kb. 6000) került napfényre Delphiben. K. O. Müllernak ¹⁾ és E. Curtiusnak (1840), majd Foucart és Weschernek (1860) végül Haussoulliernak (1880) részleges ásatásai azért nem adhattak nagyobb-szerű eredményt, mert az emlékeket hozzáférhetetlenné tették az antik város és szentély fölé épített Kastri falú házai. Mikor aztán 1891-ben létrejött a francia és görög kormány között a Delphi fölásatására vonatkozó szerződés, melynek céljaira a francia parlament fél millió franknyi hitelt engedélyezett, kisajátították az egész területet (a kisajátításhoz a görög kormány is hozzájárult 60,000 drachmával) és a lerombolt falút a szomszédban újra fölépítették. 1892 márciusában hozzáfogtak a munkához, mely HOMOLLE vezetése, a francia iskola tagjainak és Tournaire építész meg Convert mérnök közreműködése mellett tíz éven át folyt és 700,000 franknyi összeget emésztett föl. A kutatók fáradozását fényes siker koronázta. A Parnassos déli lejtőin, vadregényes, remek tájban elterülő Delphi, mely a Kr. e. VII. század óta a Görögországnak első nemzeti szentélye, az amphyktionok szövetségének székhelye, melynek ünnepségeit és jósdáját az egész görögség, sőt még barbárok is fölkeresték, romjaiban tisztán áll előttünk; a föliratok óriási tömege, melynek publikálása most folyik, nemcsak a szentélynek kormányzását és sorsát, hanem a görög világ intézményeit és az egész országnak történetét is új és éles világításba helyezi. Most újra végig járhatjuk a szent utat, melyen egykor az ünnep-processzió haladt föl Apollonnak templomához. Két oldalt sűrű egymásutánban láthatjuk a diadalmas csaták emlékét hirdető szobroknak és szoborcsoportozatoknak, a fogadalmi ajándékok befogadására a különböző államoktól épített kincsházaknak maradványait. Ez utóbbiak közül kiválik a knidosiaknak ion stílű háza, gyönyörű, a szobrászat VI. századbeli fejlődését megvilágító reliefes frizével, orom csoportjaival és karyatidjaival; továbbá az athéniek kincsháza 30 szépművű metopéjével, melyet HOMOLLE az egyidejűleg kiásott építési okirat részletes útmutatása nyomán

¹⁾ Ez a kiváló archaeologus ép Delphiben szerezte azt a betegséget (láz), melynek áldozatul esett Athénben (1840). Melléje temették 1859-ben a francia Lenormant-ot, aki eleusisi ásatásai után halt meg. Rátekintve sok archaeologus pihen görög földön, kiket kutatásaik közben ölt meg az országnak egészségtelen klímája, így a francia Veyries, az amerikai iskolának tavaly elhunyt igazgatója Heermance.

romjaiból újra fölépített; a falaira vésett vallásos énekek (Apollon-himnuszok) sorai fölé írt, a Kr. e. II. századból való hangjegyek a görög zene ismeretére nézve rendkívül fontosak. Maga a főtemplom, melyet 548-ban történt tűzvész után az Alkmaeonidák 300 talentumnyi költséggel (1,800,000 K) nagy fénnel újra fölépítették (360—330) és amely később is többszörös restaurációra szorult, földrengés és sziklaomlás következtében teljesen elpusztult, úgy, hogy csak alépitménye maradt fenn. Ez különösen azért sajnálatos, mert emiatt a cella mögötti adytonnak berendezése, amelyben az arany háromlábbon ülő Pythia jóslatait mondta, meg nem állapítható. A templom fölötti teraszon emelkedik a jókarban levő színház, ahol a nagyhirű pythiai játékok zenei versenyeit tartották, attól keletre pedig a knidosiak gyülekezési helyéül szolgáló lesche, melynek falait egykoron Polygnotosnak Pausaniástól részletesen leírt freskói (Iliápersis, Nekyia) borították. A szent kerületen kívül terülnek el a stadion, a gymnasion, a tanácsház, továbbá a városnak eddig csak részben fellelhető maradványai. Az ásások alkalmával napfényre került szobrászati munkák egész múzeumot töltenek meg.¹⁾ Apollon kerülete virágkorában óriási múzeumhoz hasonlított, melyben a görög szobrászok első mestereinek művei voltak láthatók. Plinius Nerónak rablása után, ki 500 szobrot vitt el Rómába, 3000-re becsüli az ott látható bronz- és márványművek számát. A szentély sokszoros fosztogatása és pusztítása után megmaradt művek közül a már említetteken kívül legbecsesebbek Polymedesnek és egy ismeretlen nevű kortársának két archaikus Apollonja, a Lysippos eredetije után készült Agiaszt ábrázoló márványszobor és az a bronzból való kocsis, mely egy győzelem emlékére föllállított négyes fogatról való s nemcsak az V. század első felének, hanem egyuttal az egész görög szobrászatnak is egyik legremekebb alkotása.

A franciáknak Delphiben végzett munkájához csak egy archaeologiai vállalkozás fogható: Olympiának fölsátása. Ez a német tudománynak dicsősége. A *németek* aránylag későn lépnek föl a görögöldi kutatók sorában, hogy aztán annál buzgóbb, tervszerű munkásságukkal magukhoz ragadják e téren a vezető szerepet.

Német tudósokkal Hellasz földjén akkor találkozunk először, mikor a görögök lerázván magukról a török igát bajor herceget, Ottót, választottak királlyá (1832). Az ország antik emlékeinek felügyelővé (1833—6), majd egyetemi tanárrá (1837—43) kinevezték L. Ross-t, a kiváló archaeologust és epigraphikust, aki átkutatván az Akropolis talaját ráakadt a

¹⁾ A delphi helyi múzeumot Syngros bankár emeltette, ugyanaz, aki az olympiai múzeum építésének költségeit viselte. A görög kormány az egyes emlékhelyek felátása alkalmával talált műveket nem viteti Athénbe, hanem a helyszínén gyűjti össze, hogy a látogatók minél teljesebb képet alkothassanak maguknak az illető város vagy szentély képéről.

Perikles előtti Parthenon alépitményeire és a templom szobordíszének néhány darabjára, majd SCHAUBERT és HANSEN építészek segítségével újra fölépítette Nike Apteros templomát, melynek köveit a törökök egy bástya emelésére használták volt föl. ROSS 1845-ig maradt Athénben s az ezen idő alatt a görög szárazföldön, a szigeteken és Kis-Ázsia partvidékein tett tanulmányútjain számos antik maradványt fedezett föl s sok fölíratot másolt le. Az újonnan alapított athéni egyetemnek másik német származású tanára (1833—43), ULRICH, szintén szorgalmasan utazgatott Görögországban és Rosshoz hasonlóan könyvbe foglalta tapasztalatait. 1837-ben jött első ízben Görögországba E. CURTIUS, akinek a Peloponnesosról írt, földrajz történeti és archaeologiai tekintetben egyaránt kitűnő műve 1851—2-ben jelent meg. A harmincas évek utazói közül FORCHHAMMER („Topographie von Athen“) és FRANZ, a kiváló epigraphikus, érdemelnek említést; az ötvenes években VISCHER és BURSIA tartózkodtak huzamosabb ideig görög földön, az előbbi számos archaeologiai és epigraphikai tanulmányt adott ki, az utóbbi topographiai kutatásokat tett („Geographie von Griechenland“ 2 köt. 1862—72). 1862-ben egy porosz expedíció dolgozott Athénben: míg CURTIUS a város topographiáját, BÖTTICHER az Akropolis épületeit tanulmányozta, addig társuk, STRACK építész, megkezdte a Dionysos-színház romjainak fölásatását.

A németek görögföldi kutatásainak hatalmas lendületet adtak az olympiai ásátások és az athéni intézetnek alapítása. Olympia fölásatásának tervét, mellyel először egy francia bencésnek, Montfauconnak leveleiben találkozunk (1723), amellyel Winckelmann, a modern archaeologia megalapítója, is foglalkozott, a franciáknak 1829-ben félbemaradt vállalkozása után, CURTIUS elevenítette föl újra 1852-iki híres berlini előadásában. Eszméje azonban csak két évtizeddel később vált valóra, amidőn tanítványának, a későbbi III. Frigyes császárnak és ennek révén az uralkodónak, I. Vilmosnak, pártfogása és az ő folytonos izgatása következtében a német parlament megszavazta a szükséges költségeket. A görög kormánnyal folytatott hosszas tárgyalások után 1875-ben kezdték meg CURTIUS és ADLER építész igazgatása mellett az ásátásokat, amelyekben FURTWÄNGLER, TREU, HIRSCHFELD, PURGOLD mint archaeologusok, BÖTTICHER, BOHN és DÖRPFELD mint építészek vettek részt, kik a munkálatoknak 1881-ben történt befejezése után mintaszerű publikációkban dolgozták föl az eredményeket. A költségek 800,000 márkára rúgtak, amin nem csodálkozhatnak, ha meggondoljuk, hogy óriási földtömegeket kellett eltávolítani, amennyiben a nagy (320×250 m.) terület romjait a Kladeos kis patakjának lassú munkája átlag 6 méternyi iszap és földréteg alá temette a századok folyamán. A tudománynak hozott áldozat annál nagyobb elismerést érdemel, mert a németek eleve lemondtak az összes leletek tulajdonjogáról. Hogy mit köszön a művészettörténet Olympiának, ahol az építé-

szetnek fejlődését nyomról-nyomra kísérelhetjük, a dór stílus első kezdeteitől (Heraion) egészen a császári korba, ahol a Zeus-templomnak oromcsoportozatain kívül két elsőrangú mesternek, Praxitelesnek és Paioniosnak eredeti szobrai (Hermes, Niké) kerültek napfényre, hogy mit tanultunk a mykenei kultúráig visszakalauzoló apró leletekből, mit a tömérdek fölíratból, hogy mily részletességgel ismertük meg az egész görög nemzetet egyesítő olympiai játékoknak a mi korunktól halvány másolatban megismételt intézményét, azt nem kell bővebben fejtegetnünk, mert az ma már átment a művelt emberek köztudatába.¹⁾

Egy évvel az olympiai ásatások megkezdése előtt, 1874-ben alapították Athénben a német archaeologiai intézetet, mely eleinte a római intézetnek fiókjaként működött, mígnem 1887-ben önállósították; azóta a Kaiserlich Deutsches Archaeologisches Institut zu Athen közvetlenül érintkezik az archaeologiai intézeteknek Berlinben székelő Centraldirektionjával. A német birodalom évenként négy 3000 márkás ösztöndíjat adományoz klasszikus archaeologusok és tanárok számára²⁾, melyeknek birtokosai azóta, hogy a klasszikus studiumokban a görög kultúra tanulmányozása került túlsúlyra, évük legnagyobb részét görög földön töltik, ahol résztvesznek az athéni intézet kurzusaiban és a különböző ásatásokban. Athén tudományos életében előkelő szerepet visz a német intézet, mely jelenleg DÖRPFELD-nek, az ásatások nagymesterének igazgatása alatt áll, mellette második titkárként KARÓ egyetemi magántanár működik. Ez az intézet vendégszeretően fogadja az Athénbe ellátogató magyar tanárokat is, akiknek gazdag szakkönyvtárát a budapesti nyilvános könyvtárakat megszegyenítő liberalitással bocsátja rendelkezésére. DÖRPFELD minden évben, decembertől áprilisig, kalauzolóssal egybekötött előadásokat tart Athén és környékének építészeti emlékeiről és topographiájáról, a második titkár pedig a múzeumok régiségeit magyarázza; kéthetenként meg ülések vannak az intézetben, amelyeken a folyó ásatásokról avagy műtörténeti kérdésekről tartanak előadásokat.³⁾ Az archaeologiai kutatások eredményeiről szóló dolgozatok publikálására az intézetnek 1876. óta saját folyóirata van (Mitteilungen des kais. deutschen archaeol. Instituts, Athenische Abteilung) címmel.⁴⁾

¹⁾ V. ö. a Pecz-féle Ókori Lexikonban Olympia cikkemet és a Csengeri-Pasteiner-féle Görög Földön 35—93. lapjain a Kárpáthi K. és Horváth B.-ét.

²⁾ Az ösztöndíj egy évre szól, esetről-esetre azonban meghosszabbítják egy 2., sőt 3. évre is. Azonkívül egyes német államok külön ösztöndíjakat is adományoznak.

³⁾ Ilyen üléseket tartanak a francia, angol és amerikai intézetben is, csak hogy kisebb számban.

⁴⁾ Saját folyóirata van az École française d'Athènes-nek is, a Bulletin de correspondance hellénique (1877 óta); az angol iskola évenként az Annual of the British School-t adja ki.

Még egy harmadik eseményről kell megemlékeznünk, mely a 70- és 80-as években hozzájárult a görög archaeologia fölvirágoztatásához: SCHLIEMANN működéséről.

SCHLIEMANN rajongó lelkesedésének, semmiféle támadással, gúnyolással meg nem rendíthető kitartásának és páratlan áldozatkészségének köszönjük, hogy a homeroszi költemények emlékhelyeit, a hellén kultúrát megelőző, főlelőhelyéről mykeneinek nevezett művészetet megismertük¹⁾; az ő ásatásai nyomán megindult éles harcok, valamint a fáradozásait koronázó szerencse fordították az egész művelt világ figyelmét a görögföldi ásatásokra. Mint valósította meg gyermekkori álmát, Trója föl-ásatásának tervét, mely abból a benső meggyőződéséből fakadt, hogy a homeroszi eposzok leírásai valóságon alapulnak; mint pótolta a magára hagyott, kellő iskoláztatás áldásában nem részesült fiú műveltségének hiányait, mint küzdötte föl magát boltos inasból milliommossá, hogy aztán a férfikora delén megkezdett, a tudósoktól kezdetben lekicsinyelt ásatásaival bámulatba ejtse a világot s hogy végül mit eredményeztek ezek az ásatások: mindezt nem szükséges részletesen leírunk, mert Schuchardtnak szép könyvében magyar nyelven is olvashatjuk.²⁾ Itt csak főbb mozzanataiban vázoljuk tevékenységét, melynek korszakalkotó eredményeiért megbocsáthatjuk neki úgy rajongásából eredő naiv túlzásait, (mikor Priamos kincsét, Agamemnon sírját stb. vélte fölfedezni), mint hibáit, melyeket az ásatások technikájában és módszerében járatlan dilettáns mindaddig, míg Dörpfeld nem került oldala mellé, elkövetett azáltal, hogy Trójában és Mykenében kellő óvatosság nélkül ásván lejjebb helyrehozhatatlanul elpusztított terjedelmes és fontos maradványokat, valamint, hogy a leletekről vezetett naplója felületes és hézagos, aminek következtében sok kérdésnek eldöntése lehetetlenné vált.

1871–3., 1878/9., 1882. és 1890-iki trójai ásatásaival — az utóbbi két munkaszakban Dörpfeld volt munkatársa — megállapította, hogy Hiszarlik dombja és vidéke volt az Ilias harcainak színhelye, nem pedig Bunarbasi környéke, mint az ő koráig általánosan hitték. A Trója helyén föltárt kilenc romréteg közül, amelyek a Kr. e. 3000. — Kr. u. 500. évek között egymásfölé épített kilenc telepnek felelnek meg, Schliemann az alulról számított II. réteget tartotta Priamos városának, holott, mint azt Dörpfeld kétségtelenné tette, a VI. réteg felel meg Homeros Trójájának. Schliemannnak halála (1890) után ugyanis DÖRPFELD folytatta az ásatásokat az özvegy költségén, míg azoknak az 1893/4. kampagneban való befejezését II. Vilmos császár bőkezűsége tette lehetővé.³⁾

¹⁾ A mykenei művészetről, annak eredetéről, Homeroshoz való viszonyáról stb. 1. „A művészetek története, szerk. Beöthy“ 1. köt. 128—155. l.

²⁾ Schuchardt, Schliemann ásatásai, ford. Öreg. Budapest (Akadémia) 1892.

³⁾ II. Vilmos császár élénk érdeklődéssel kíséri a görög ásatásokat, s azoknak ered-

1874. és 76-ban Mykené romjai¹⁾ közt kutatott SCHLIEMANN. Föltárta egészen „Atreus kincsesházát” és fölfedezte a váron belül az aknasírokat, melyeknek aranykincsei szószerint igazolták Homeroszt, aki Agamemnon városát πολύχρυσος-nak nevezi. Mikor pedig a sírokban talált töröket később rozsdarétegüktől megtisztítottak, azokon oly gyönyörű, betétes művű ábrázolások (oroszlánvadászat, nilusi tájkép) tűntek elő, hogy Achilles pajzsát már nem tartjuk többé a költői fantázia szülöttének, hanem oly költői alkotásnak, melynek rajzában a mykenei iparművészet remekei lebegtek Homeros szeme előtt. Míg a trójai leleteknek legnagyobb része Schliemann ajándékából a berlini Museum für Völkerkunde-ba került (egy kis részük Konstantinápolyban van), addig a Mykenében talált tárgyak az athéni nemzeti múzeumba vándoroltak, ahol egy óriási termet töltenek meg. Oda kell zarándokolnia mindenkinek, aki a mykenei művészetet tanulmányozni akarja. Itt említjük meg, hogy a 6. aknasírt SZTAMATAKISZ görög régész fődte föl (1877) és hogy 1886. óta a görög archaeologiai társaság végzett több ízben eredményes ásatásokat Mycenae területén, melyeket legkiválóbb archaeologusuk, TSZUNDASZ tanár, vezetett. Tirynsnek körülbástyázott (Ilias 2₅₅₉ Τίρυνθά τε τεργίεσσον) várát²⁾ 1884/5-ben kutatta át SCHLIEMANN és pedig DÖRPFELD közreműködése folytán mintaszerűen. Ott ismertük meg először a mykenei kor fedelmi palotáját azokkal az elemekkel (díszkapu, megaron, oszlopcsarnok), melyeket a hellén építészet átvett és tovább fejlesztett. A tirynsi palotát a krétai mykenei palotákkal ellentétben roppant (7—17 m.) vastag, helyenként 20 méternyi magasságra emelkedő kőbástya vette körül, melyben csúcsíves álboltozatú folyósók és kamarák vannak. A német archaeologiai intézet megbízásából L. CURTIUS és HEPDINGTől legújabbban (1905) végzett ásatások Tirynsben a mykenei réteg alatt érdekes praehistorikus leleteket hoztak napfényre. SCHLIEMANN ásatásaiból megemlítjük még Orchomenost, ahol 1880. föltárta a Minyas kincsesháza néven ismert, a mykeneiekhez hasonló kupolasírt.

Orchomenos területén 1903-ban FURTWÄGLER végzett újabb ásatásokat, amikor is terjedelmes, freskódíszítésű mykenei palotára, mélyebben meg neolith telepre akadt. A telep lakói, a minyaiak törzse, hatalmas csatornaépítkezésekkel lecsapolták a Kopaistó legnagyobb részét és azt termékeny szántóföldre alakítván át megvetették Orchomenos már Homeros-

ményeiről magának úgy Dörpfelddel, mint a Kis-Ázsiában dolgozó Wieganddal időről-időre referáltat. — A trójai ásatások eredményeiről I. Szigeti Gyula cikke az Archaeologiai Értesítőben (1903. 235—250. l.) és a Pecz-féle Ókori Lexikonban (Troas).

¹⁾ V. ö. Mycenae cikkemet a Pecz-féle Ókori Lexikonban és Csengeri-Pasteiner, Görög földön, 216—227. l. (Récsey).

²⁾ V. ö. a Pecz-féle Ókori Lexikon Tiryns cikkét és Csengeri-Pasteiner, Görög földön, 208—216. l. (Récsey).

tól dicsért gazdagságának alapját; a leletek arról tanuskodnak, hogy a mykenei korban Krétával állottak összeköttetésben; egy kengyeles kancsón ugyanolyan írásjegyeket találunk, aminőket Evans talált Knososban. Ugyanez a müncheni tudós Aegina szigetén kutatott¹⁾ (1901 óta többször): megállapította, hogy az „aeginetákkal” (l. 7. l.) diszített templom nem Athenának, hanem a nőket oltalmazó Aphaiának volt szentelve. Közéleben megtalálta az oltárnak, propylaionnak és számos, fürdőberendezéssel ellátott háznak maradványait. Legfontosabbak azonban plasztikai leletei, melyek a Glyptothek főkincsét tevő oromsoportozatokhoz tartoznak és azoknak elrendezéséről alkotott nézeteinket gyökeresen megváltoztatták.

FURTWÄNGLER mindkét vállalkozásának költségeit a bajor tudományos akadémia viselte. Németország ugyanis nemcsak birodalmi költségvetésében — ahol átlag 200,000 márkás tétel szerepel „archaeologiai kutatások” címén — teljesíti azt a kötelességét, mellyel minden kultúrnemzet a tudománynak és így az archaeológiának is tartozik, hanem azonkívül jelentékeny összeget szánnak e célra úgy egyes államok külön költségvetésükben (Poroszország pl. egymagya évi 100,000 márkánál többet költ külföldön végzendő ásatásokra), mint tudományos társaságok, pl. a berlini és müncheni akadémiák. A német nép gazdasági föllendülése és a tudomány iránt való érzéke kifejezésre jut még azon áldozatkészségben, mellyel arisztokraták és polgáremlerek, gyárosok és bankárok támogatják az archaeologiai expedíciókat.

Az ágyúgyáros Kruppnak költségén ásták föl pl. a KÖRTE testvérek Gordion-nak maradványait és nekropolisát, melynek eredményeként megállapították, hogy a phrygiai sajátos diszítésű sziklahomlokzatok nem sírok, hanem szentélyek, ezenkívül világosságot derítették a phrygiai nép kultúrájának történetére, Kyprosszal és Görögországgal való összeköttetéseire; a tummlusok leletei közt a híres François-váza mestereinek egy művére akadtak és föltárták annak a templomnak szerény maradványait is, amelyben Nagy Sándor kettévágta a gordiusi csomót. A német állam, Württemberg és számos maecenás áldozatkészségnek köszönhetette HERZOG, hogy Kos szigetének híres Asklepios-szentélyét kiáshatta (1902—4), ahol terjedelmes épületeken és nagyszámú leleten kívül főleg sok, a gyógyítóhely igazgatására, ünnepeire, valamint a kosi iskola orvosainak működésére vonatkozó föliratot talált.²⁾ DÖRPFELD-nek szintén magánosok adakozása tette lehetővé azon ásatásainak folytatását, (1892—97), melyeket az archaeologiai intézet költségén kezdett volt meg s amelyekkel sikerült kimutatnia, hogy az Athén topographiájában döntő szerepet vivő Enneakrunos nem az Iliissos mellett, hanem az Akropolistól nyugatra fekvő nyo-

¹⁾ Egyet. Philol. Közl. 1902. 546—8. és 1904. 868. l.

²⁾ Egy. Philologiai Közlöny, 1904. 345—347. l.

moknál (vízvezeték, medence) keresendő. Német emberek költségén kutat jelenleg ugyancsak DÖRPFELD Leukas szigetén, hogy a mykeni kultúra emlékeivel támogassa azt az élesen támadott, most azonban mind jobban hódító elméletét, mely szerint Odysseus hazája nem Ithaka, hanem Leukas szigete volt.¹⁾ Leukasi ásatásait DÖRPFELD egy hollandus kereskedőnek, Goekoopnak, költségén kezdte; ezt a maecenást azonban elhódította tőle a hollandus Vollgraff, hogy Ithaka dicsőségét megmentse; ottani ásatásai azonban teljesen negatív eredménnyel jártak.

DÖRPFELD-ről szólván meg kell említenünk azokat a kutatásokat, melyeket ez a kiváló archaeologus, az antik építészetnek ma kétségtől leg-alaposabb ismerője, Athénnek, főleg az Akropolisz-nak emlékein végzett: fölfedezte a régi Athena templomot, megállapította a Propylaiak fölépítésének egész történetét és félbemaradt tervét, legújabbán pedig megfejtette az Erechtheion problémáját.²⁾ Az ő érdeme, hogy a görög színház berendezésére nézve ma helyesebb nézeteket vallunk. Az összes görög színházak romjainak tanulmányozása alapján föllállított új tana, mely szerint a kar és a színészek játéka egy helyen folyt le, az orchestrában, és hogy a színészek számára fölvett külön színpad avagy dobogó nem létezett, a leghevesebb harcokat idézte föl; ma már világos azonban, hogy a csatát Dörpfeld nyerte meg, mert legalább is a klasszikus kor (V. és VI. század) színházára vonatkozólag el kellett fogadni az ő elméletét.³⁾

Sicília épületeit is tanulmányozta DÖRPFELD, és BORRMANN-nal együtt (1881.) megállapította, hogy az archaikus templomok polychromiájánál milyen szerepet vittek az egyes részeket fedő színes terrakottakazetták. A sicíliai és alsóitália görög templomokat később (1892—1894.) KOLDEWEY építész és PUCHSTEIN archaeologus, tanulmányozták az archaikus építés történetére vonatkozó fontos eredményekkel.

Vallástörténeti szempontból érdekes a Thebai mellett fekvő Kabirionnak a német intézettől (1887/8.) végzett felkutatása, amelyben a föníciaiak-tól átvett Kabirokat tisztelték, nem különben az Asklepios-kultusz egyik előkelő szentélyének Paros szigetén történt (1903) fölasatása. Művészettörténeti tekintetben érdekesek a Sieglin költségén SCHREIBER-től (1899—1901.) végzett alexandriai ásatások, melyek arról tettek tanúságot, hogy a Ptolemaiosok korában egymástól élesen elkülönülő egyiptomi és hellén művészet a római császári korban összeolvadt.

Mintaszerű, a sziget geológiai és természetrajzi viszonyaira is kiterjedő munkában közzétett ásatásokat végzett saját költségén (1895—1901.) HILLER VON GAERTRINGEN báró Dörpfeld, Wolters, Dragendorff archaeolo-

¹⁾ V. ö. Odysseus hazája c. programmértekezésem a budapesti I. ker. áll. főgimn. 1901/2. évi Értesítőjében.

²⁾ Athenische Mitteilungen 1904. 101—7. l.

³⁾ V. ö. a Pecz-féle Ókori Lexikon Theatrum cikkét.

gus-társai, Wilberg építész és Wilski mérnök közreműködésével Thérán (Santorin). A remek fekvésű vulkanikus sziget 500 m. magas hegyhátán föltárta a Kr. e. VIII—VII. és III—II. században virágzott, régi korának megfelelő szabálytalanságban épült antik városnak különböző szentélyeit, középületeit (gymnasiumok, színház, agora, stoa), magánházait, sírjait, miközben számos érdekes, sziklába vésett archaikus fölíratot, és a legősibb kultúrát jellemző, chronologiailag meghatározható (Thérát a II. évezred első felében vulkánjának kitörése pusztította el) apró leletekre, főleg festett díszű vázákra akadt.

Kis-Ázsiában fejtik ki a németek a legnagyobb archaológiai tevékenységét. Nem célzok itt olyan kisebbszerű kutatásokra, amilyeneket KOLDEWEY végzett Lesbos szigetén, ahol (1885/6.) régi ión templomot fedett föl, avagy Neandreiában, ahonnan (1889) az aeol oszlop ismeretét hozta el nekünk, sem Aegae-nek a hellenisztikus építészetet jellemző maradványainak (háromemeletes csarnok) föltárására, avagy Hierapolis romjainak fölvételére (1887), amelyeket a város területén előtörő meleg forrásoknak mésztartalmú vize megkövesít és lassan eltemet, hanem azokra az ásatásokra gondolok, amelyekkel nyugati partvidékeinek nagy emlékhelyeit, Pergamont, Magnesiát, Prienét, Miletost rendszeres munkában teljesen föltárják. Ezekre a rendkívül hálás területekre HUMANN hívta föl honfitársainak figyelmét, aki 1861 óta mint mérnök működött Kis-Ázsiában, később pedig a pergamoni, magnesia és prieni ásatásokban maga is tevékeny részt vett.

Az Attalidák remek fekvésű székvárosának, Pergamon-nak, a lelkes CONZE és BOHN építész vezetése alatt végzett fölásatása (1878—1886) oly tekintélyes építészeti maradványokat (templomok, csarnokok, palota, színház, agora), oly remek szobrászati munkákat¹⁾ eredményezett, hogy azoknak méltatását minden műtörténet külön is tárgyalja. Az egyidejűleg talált fölíratokban a rövidéletű, de hatalmas monarchia egész története olvasható. CONZE ásatásai csak az akropolisra szorítkoztak, minthogy azonban az alsó város is gazdag leleteket ígért, 1900 óta újra folytatják a kutatásokat, amelyek DÖRPFELD szakszerű vezetése alatt évről-évre (12500 márka évi költséggel) új épületeket (díszkapúk, két nagy, emeletes csarnokokkal körülvett agora, gymnasium, fényes díszítésű magánházak), szobrokat (Hermes Propylaios, az első hiteles Alkamenes-másolat), apró leleteket és fölíratokat hoznak napfényre.²⁾

Az ásatásoknak helyes célja, mely nem csak a műgyűjtemények

¹⁾ Ezeknek legnagyobb részét a szultán a német császárnak ajándékozta; a János apostolnál a „sátán trónja“-ként említett Zeusoltárnak a gigantomachiát ábrázoló híres fríze ezen oltárnak rekonstruált másolatára alkalmazva a berlini Pergamon-múzeumban látható.

²⁾ L. a Pecztéle Lexikonban Pergamum cikkemet és az Egy. Philol. Közlöny 1903. 896—898. lapjait. (Cs. S.)

gyarapítására törekszik, hanem az antik élet képét akarja a maga teljességében visszaállítani, úgy amint az egy-egy szentélyben avagy városban folyt, a magnesia, prienei és miletosi kutatásoknál érvényesült legszebben. A Maeander-menti Magnesia színházát HILLER báró ásta ki 1890-ben. 1891—3-ig pedig HUMANN és KERN szabaddá tették a városnak összes romjait, melyeket azonban a Dervend-Csai folyó iszaplerakódásai újabb eltemetéssel fenyegetnek. A berlini múzeumok költségén WIEGAND és SCHRADER-től (1899—1905) felkutatott Priene a Hippodamos elvei szerint szabályosan épült, egymást derékszög alatt metsző egyenes utcáival, piacával, köz- és magánépületeivel vízvezetékével és csatornázásával, oly tökéletesen szemlélteti egy görög vidéki városnak képét, oly gazdag változatban hagyta ránk a görög lakóház tervét, belső díszítését és felszerelését, hogy méltán viseli a hellenisztikus Pompeji nevét.¹⁾ Ugyancsak a berlini múzeumok költségén ásták ki WIEGAND vezetése alatt (1899—1905) Miletos-t, Ióniának azt a gazdag városát, mely a görög történelmen végig, a késő római korig, előkelő szerepet vitt és melyet világkereskedelme miatt ókori Velencének neveztek el.²⁾ Miletosból a „szent út“ vitt Apollonnak messze híres templomához, a Didymaion-hoz. Azon haladtak előre a németek. Az ión stíl ezen óriás méretű emlékének fölsátásához most, ez év májusában, fogott hozzá WIEGAND, miután legyőzte a vállalkozása elé tornyosuló, a franciákat is visszaretentő nehézségeket és német emberek adományaiból kisajátította a romok fölé épült falút.

Az *amerikaiak* is szükségét érezték annak, hogy a görögöldi kutatásokban részt vegyenek.³⁾

E célból az Archaeological Institut of America expedíciót szervezett a kis-ázsiai Assos-ba, ahol CLARKE három évi munkával (1881—3) föltárta ennek a hellenisztikus korú városnak érdekes maradványait (templom, agora, emeletes városház, egy- és kéthajójú csarnokok, fürdők, gymnasium stb.). A görög irodalomnak és művészetnek a helyszínén való tanulmányozása érdekében pedig megalapították az amerikai főiskolák 1882-ben az amerikai archaeologiai intézetnek athéni fiókját, az American School of Classical Studies at Athens-t. Ez az iskola egy öt évre kinevezett igazgatóból, egy évenként változó előadó tanárból és az amerikai főisko-

¹⁾ Félreértések elkerülése céljából meg kell jegyeznünk, hogy pusztulását nem valami tűzhányó, hanem háborúk és a hanyatlását követő elnéptelenedése okozták.

²⁾ Egy. Philologiai Közlöny, 1903. 186—187. l.

³⁾ 1872-ben került fölállításra a newyorki Metropolitan Museumban az a sok száz szoborból, ötezer vázából és száz görög és kyprosi nyelven írt föliratból álló gyűjtemény, melyet az olasz származású amerikai konzul, PALMA DI CESNOLA gróf, Kypros szigetén a 60- és 70-es években eszközölt ásatásai alkalmával gyűjtött és amely az egyiptomi, ázsiai és görög művészetnek Kyproson való utánzásáról és keveredéséről tesz tanúságot. Az athéni műkereskedésben, valamint az európai régiségkereskedőknél kapható antik munkákból számos amerikai város alakított már számba veendő gyűjteményt.

laktól küldött ösztöndíjas tagokból áll: tagjainak dolgozatait a *Papers of American School of Class. Studies at Athens* c. folyóiratában teszi közzé. Az iskolának van egy Carnegietől alapított ösztöndíja is, melyet építésznek adományoznak oly célból, hogy a görög architektúrát tanulmányozza. Ezen Carnegie ösztöndíjnak legutolsó növendéke, STEVENS, alapos vizsgálat alá vette az ión építészet legbájosabb emlékét, az Erechtheiont, róla pontos fölvételeket és rajzokat készített, amelyek alapján lehetővé vált a templomnak az eredeti kövek fölhasználásával most folyó részleges restaurálása.

Az amerikaiak már számos helyen rendeztek ásatásokat, így Oenidae-ben, Plataiai-ban, Sikyon-ban, és Eretriában; Kréta szigetén Gurnia mellett Miss BOYD kutatta föl a mykenei kultúrának jelentékeny maradványait, (lakóházakat, egy palotának részeit, szentélyforma épületet; sok szép apró lelettel). 1892—5-ig WALDSTEIN vezetése alatt kiásták az Argolis főszentélyét, a Heraion-t, melynek épületeit, plasztikai és iparművészeti leleteit, az assosi ásatásokról szóló műhöz hasonlóan, kitűnő publikációban adták közzé. Jelenleg (1896. óta) az amerikai iskola Korinthos területén dolgozik, ahol egyéb épületeken (és számos szobron) kívül három érdekes elrendezésű és díszítésű monumentális kútházat ástak ki, közöttük van a Pausaniástól leírt Peirene és Glauke

De nemcsak ezek a gazdag, a világ folyását intéző nemzetek érdeklődnek Hellasz kultúrájának maradványai iránt. Az archaeologiai kutatásokban tevékeny részt vesznek a kisebb nemzetek is, úgyszintén oly országok, melyeknek pénzügyi helyzete nem kedvezőbb a miénknél.

Maguk a görögök is nyomorúságos pénzviszonyaik ellenére derekasan felelnek meg ebbeli kötelességüknek. S ha erejük fogyatékosága tudatában a legliberálisabb módon megengedik más nemzeteknek, hogy hazájuk antik maradványait és kincseit kiássák és tudományosan földolgozzák, viszont érzik, hogy mivel tartoznak nagy multjoknak: az emlékek őrzéséről és jó karban tartásáról gondoskodnak, gazdag múzeumaikat szépen rendezték (azokat belépődíj nélkül látogathatja bárki), azonkívül pedig szorgalmasan folytatnak mindenfelé ásatásokat.

Az egész országban folyó összes ásatásokat, valamint a múzeumokat az állam nevében ellenőrzi a régiségek és múzeumok igazgatója (jelenleg a kiváló régész, KAVVADIASZ tanár) és az alája rendelt régiségfelügyelők (ephorosok). A archaeologiai kutatások legtöbbjét az 1837-ben alapított arch. társaság, az 'Αρχαιολογική Εταιρεία rendezi, mely a 70-es évekig főleg epigraphikai gyűjtéssel foglalkozott, de azután az idegen nemzetek példáján felbuzdulva versenyre kelt azoknak munkásságával.¹⁾ Élén

¹⁾ Két közlönye van: az 1837. óta megjelenő *Εφημερίς αρχαιολογική* archaeologiai és epigraphikai dolgozatokat ad, az ásatások eredményeiről pedig a *Πρακτικά* (1872 óta) füzetek számolnak be.

a görög trónörökös áll, aki meleg érdeklődéssel viseltetik a archaeologia iránt, a külföldi iskolák ilyenmű előadásait sűrűn látogatja és akivel sokszor lehet a múzeumokban találkozni, amint azoknak emlékeit órákon át szemlélgeti.

Főfigyelmét a társaság Athén régiségeire fordítja. A Dipylon-városkapúnak és az előtte elterülő antik temetőnek (1871) föltárása egyrészt megismertette velünk a hellén kultúrát közvetlenül megelőző művészetnek, főleg helyéről Dipylon-stilnak elnevezett emlékeit, azokat a sajátos geometriai díszítésű, a halotti kultuszban használt vázákat, melyek a mykeni művészet után következő kort jellemzik,¹⁾ másrészt százával szolgáltatva a görög iparművészet magas fejlettségéről tanuskodó domborműves síremlékeket, melyeknél szebbeket egy népnek művészete sem mutathat föl. Az államtól bőségesen támogatott társaság az Akropolis déli lejtőjén épült Asklepieion, az Eumenes- és Attalos-féle impozáns stoák föltárásán, a Dionysos-színház teljes fölásatásán kívül főleg az Akropolis talajának tüzetes átkutatásával (1882–91. között több ízben) szerzett magának érdemeket. Onnan annyi építészeti részlet, bronz és terrakotta, oly sok szobor került napfényre, hogy számukra külön múzeumot létesítettek (az akropolisi múzeumot). Mikor az athéniek a perzsák elvonulása után visszatértek városukba s a földúlt Akropolisnak templomait újból és fényesebben fölépítették, a barbároktól ledöntött és összetört szoborműveket a romlás egyéb omladékaival együtt a talaj feltöltésére használták: benők nem volt meg a mai kornak múzealis érzéke, gyűjtő szenvedélye: ha művészeik jobbat tudtak alkotni, sutba dobták a régit. Így kerültek ránk az archaikus athéni szobrászat remek alkotásai: a régi templomokról való pórosz és márvány oromcsoportozatok torzói és azok a szép, polychromikus díszükben pompázó, mosolygó női szobrok, melyeket egykoron Athena hívei szenteltek városvédő istenasszonyuknak.

Athénen kívül még számos helyen kutattak a görögök. LEONARDOS kiásta (1886/7) Oropos közelében Amphiaraios, jóslásáról és ünnepeiről híres szentélyének maradványait (a templomon kívül csarnokokat és színházat). TSZUNDASZ (1888) Vafió mellett kinyitott egy bedőlt kupolasírt s ott megtalálta a híressé vált reliefes váflói aranyserlegeket. KAVVADIASZ-nak köszönjük a Lykosura-i szentélynek és Damophontól faragott szobrainak ismeretét (1889). Kutattak Rhamnus-ban (templomok, Themis szobra, reliefek), Piraeusban (antik hajóarzenál), Chaironeiában (síremlék); fölásták a marathoni csatában elesett görögök közös sírját, melynek pirosalakos vázái bizonyosságot tesznek arról, hogy az ilyen stílusú vázák gyártása már a perzsa betörés előtt kezdődött; továbbá Thermos-ban, ahol SZOTIRIADIS egy érdekes, kéthajójú Apollon-templomot tárt

¹⁾ V. ö. A művészetek története I. köt. 156–159. l.

föl stb. Tanágra-ban kissé elkésve rendezte a társaság tervszerű ásátásait (1888), mert előtte a vidék parasztjai minden tilalom ellenére már kifosztották volt a nekropolisnak ezernyi sírjait. A bennök talált szobrocskáknak legszebb példányai európai gyűjteményekben vándorolva oly hírt szereztek e kis város kecses terrakottáinak, hogy azóta az iparművészetnek ezen termékeit általában tanagrai szobrocskáknak szokták nevezni.

Mindezeknél fontosabbak a dodonai, epidaurosi és eleusisi ásátások. Dodoná-t, Zeusnak ősi szentélyét és jóslóhelyét, KARAPANOSZ földözte föl és ásta ki a maga költségén 1876-ban. Épületeinél és exvotóinál fontosabbak és érdekesebbek azok a kis ólomlemezek, melyekre egyesek úgy, mint államok bekarcolták az istenhez intézett kérdéseiket: egy házaspár pl. tudni akarja, lesz-e még gyermeke; egy meglöpött ember eltűnt szőnyegeinek és párnáinak holléte után kérdezősködik; majd meg város tudakozódik azután, hogy miképen védekezzék ellenségeivel szemben stb. KARAPANOSZ Corfú szigetén is ásott, egy Artemis-templomból sok ezer terrakottát hozott Athénbe.

Míg Eleusis-nak PHILIOS vezetése alatt (1882—90) végzett fölkuatása megismertette velünk a miszteriumairól híres szent kerületnek épületeit és azoknak történetét, addig Epidauros¹⁾ romjaiból, melyeket KAVVADIASZ tárt föl (1881—98), egy sokat látogatott fürdő- és zarándokhelynek képét nyertük, ahol számos plasztikai munkán kívül igen értékes föliratokat is találtak. Egy részük építési okirat, más részük az istentől véghez vitt csodás gyógyításoknak leírását tartalmazza. Kiténő karban fennmaradt színházának vizsgálatából indult ki DÖRPFELD-nek a görög színház berendezéséről szóló tanítása. KAVVADIASZ legújabbban a samosi Heraion²⁾ fölásatásával foglalkozik s azonkívül, Balanos mérnök segítségével, intézte a phigaleiai templomnak az antik épületrészek fölhasználásával történő restaurálását. Samos szigetén 1882-ben tették szabaddá azt a vízvezeték céljaira épített alagutat, mely más nagy vízvezeteki művekkel (Pergamon, Athén, Miletos) együtt a görög technikusok nagy tudásáról tanúskodik. A görögöknek legutóbbi, a praemykeni kultúra fölkuatását célzó ásátásait (TSZUNDASZ Thessaliában, SZOTIRIADISZ Boiotiában, STEPHANOS Naxos szigetén) mellőzve csak azokat a költséges munkálatokat említjük még, melyeket Antikythera (ma Cerigotto) szigete mellett (1900—1.) végezték. Ott ugyanis a római korban elsülyedt egy görög szobrokat Itáliába szállító hajó, melynek rakományából a bűvárok nagybecsű plasztikai műveket hoztak fölszínre.

Érdekes, hogy az *olaszok* is közreműködnek a görögföldi ásátásokban, bár a hazájukban levő római maradványok elég gondot, pénzerejü-

¹⁾ Részletes leírását, a föliratok magyarázatát adtam az Egyet. Philol. Közönyben (1902. 682—694. és 777—790. 1.)

²⁾ Egy. Phil. Közl. 1903. 185—6. l.

ket meghaladó munkát adnak nekik. Hogy Alsó-Itáliának és Siciliának¹⁾ görög emlékeit kellő figyelemben részesítik, azt természetesnek fogjuk találni. A görög kultúra iránt érzett tiszteletüknek ékebben szóló megnyilatkozása az az expedíció, melyet már 1884-ben küldtek Kréta szigetére, amikor HALBHERR és ORSI Gortys városának romjait (színház, amphitheatrum, vízvezeték, fürdő, lakóházak) tárták föl és megtalálták az ősgörög jogviszonyok ismeretére oly fontos gortysi föliratot; ők dolgozták föl továbbá az Ida-hegy Zeus-barlangjának művészettörténeti szempontból nevezetes leleteit (a keleti művészet hatását eláruló ábrázolásokkal ellátott bronzpaizsokat). Századunk elején még nagyobb eredménnyel folytatták krétai kutatásaikat. HALBHERR, SAVIGNONI és PERNIER a knososihoz hasonló, komplikált elrendezésű fejedelmi palotát ástak ki Phaistos-ban, melynek falai még 2–3 m. magasságban fennállanak; Hagia Triada mellett meg egy kisebb palotának romjaira akadtak. Mindkét épületben szép freskók, plasztikai munkák és számos, a mykeni kultúrát jellemző iparművészeti emlék (nevezetesen két, finomművű reliefekkel díszített váza), a mélyebb rétegekből pedig praehistorikus telepítésnek maradványai kerültek napfényre.²⁾

Oroszország szintén megfelel azon kötelességének, hogy a birodalomnak egykoron görög gyarmatosoktól lakott területeit átkutassa. Erről tanúskodnak a Déloroszországban (főleg Krimben) végzett ásatásai, melyeknek gazdag leletei (ékszerek, reliefes arany- és ezüstedények, festett vázák) a skytha nagyoknak Görögországgal való összeköttetését árulják el, részben pedig a gyarmatokban letelepedett görög mesterek ottani tevékenységének maradványai. Oroszország Konstantinápolyban 12000 aranyrubel évi költséggel archaeologiai intézetet tart fenn, melynek az a célja, hogy orosz tudósoknak Görög- és Törökországban folytatandó, a hellén és bizánci kultúrára vonatkozó kutatásait vezesse és támogassa. Vezetője LOEPER archaeologus.

Még maguk a törökök is érdeklődnek a görög művészet emlékei iránt. A birodalom területéről való leleteket a konstantinápolyi császári múzeum gyűjti. Igazgatója, HAMDY bey, ismertté tette nevét azáltal, hogy (1887) rendszeresen főkutatta Saidá-ban (Föniciában) azt a földalatti sír-épületet, melyre egy paraszt szántás közben akadt és amelyből a csakhamar híressé vált sidoni szarkofágok (a remek, polychromikus reliefdíszű Nagy Sándor-szarkofág, a Gyászoló nők sírládája) kerültek elő. HAMDY bey Aïdin mellett, a régi Tralles helyén újabban végzett ásatásaival hellenisztikus épületeket és szép szobrokat hozott napfényre. Rajta kívül

¹⁾ Sicilia görög emlékeiről értékes, nagy munkát adott ki azoknak szorgalmas kutatója, SERRADIFALCO herceg (Antichità della Sicilia, Palermo, 1834–42.)

²⁾ Egy. Phil. Közl. 1903. 356. 1.

más törökök is végeztek különböző helyeken (Pitane, Grynion) archaeologiai kutatásokat.

A kisebb nemzetek közül a dánok, belgák, hollandusok és svájciak archaeologusokat küldenek Athénbe, hogy ott, mint az École française kültagjai résztvegyenek a folyó ásatásokban és az ottani gyűjteményeket tanulmányozzák. Azonkívül önállóan is rendeznek ásatásokat. A *svédek* a Poros szigetén fekvő K a l a u r i á-nak terjedelmes Poseidon-szentélyét és az azt környező épületeket földték fel (WIDE és KJELLBERG, 1894-ben). A *dánok*, kiknek egy jeles archaeologusa, BRÖNDSTED, a múlt század első felében bejárta Kis-Ázsiát és Hellaszt, (Keos szigetén ásatott is), BLINKENBERG és KINCH vezetése alatt 1902-ben expedíciót küldtek Rhodos szigetére L i n d o s város romjainak föl kutatására. A vezetőknél a dán akadémiához intézett (ez adta az expedíció költségeit) előzetes jelentéseiből kiderül, hogy évről-évre szebb eredményeket érnek el. Számos épületen (Athena templom, színház, díszkapu, oltárok), plasztikai és iparművészeti leleten kívül igen érdekes, görög művészekre vonatkozó (pl. a Laokoon-csoport korát eldöntő) föliratokat találnak.¹⁾ A *hollandus*-ok részéről VOLLGRAFF végzett ásatásokat Argosban (1902—3), melyek szintén szépen jutalmazták a kutató fáradozásait.²⁾

Legutoljára az *osztrákok*-ról akarok ^{ok}szólni. Nem mintha archaeologiai kutatásaik a legjelentéktelenebb volnának, ellenkezőleg, — azokkal nagy és megérdemelt elismerést vívtak ki maguknak, — hanem azért, hogy annál szembetűnőbb legyen ami viselkedésünk, akik politikai és közgazdasági tekintetben versenyre kelünk Ausztriával, de megfelelkezünk arról, hogy vele a kulturális tevékenység minden terén is nemes harcot kellene vívnunk. Pedig ezen a téren, így az archaeologiai kutatások tekintetében is, messze maradtunk el mögötte.

Az osztrákok görögföldi kutatásainak előhírnöke PROKESCH-OSTEN gróf, ki mint Ausztriának konstantinápolyi követe a múlt század huszas éveiben bejárta Kis-Ázsiát és Görögországot, és munkáiban nemcsak az antik emlékeket írta le nagy műértéssel, hanem számos föliratnak gondos másolatát is közölte.

Már 1873-ban (és újból 1875-ben) osztrák archaeologiai expedíció indul egy rendelkezésére bocsátott osztrák-magyar hadihajón S a m o t h r a k e szigetére, mely CONZE (akkor a bécsi egyetem tanára) vezetése alatt a miszteriumairól híres szigetnek szentélyét a maga teljességében föltárta. A III. században virágzó szentély épületei (különösen érdekes a kerek alaprajzú Arsinoeion) először nyújtottak betekintést a hellenisztikus kor építészetébe. 1881-ben és 82-ben az osztrák közoktatási miniszter

¹⁾ Egy. Phil. Közl. 1904. 75—76. l.

²⁾ U. o. 1904. 89. l.

(ismét osztrák-magyar hadihajón) újabb expedíciót küld ki BENNDORF és NIEMANN alatt és pedig most Kis-Ázsia DNYi vidékeinek (Karia, Lykia, Milyas, Kibyrtis) föl kutatására, ahonnan gazdag archaeologiai és epigraphikai aratással tértek vissza és magukkal hozták a bécsi udvari múzeumnak egyik büszkeségét, a trysai (ma Gjölbasi) heroonnak a görög hős monda jeleneteit ábrázoló frízlapjait.

Ezentúl hívek maradnak az osztrákok Kis-Ázsiához. Egy gazdag régiségkedvelő, LANCKORÓNSKI gróf, NIEMANN építész és PETERSEN archaeologus társaságában Pamphylia- és Pisidiába tesz fölfedező útát (1884—5) s az újáról kiadott diszmunkában kitűnő fölvételekkel ismerteti meg ezen kevésbé járt vidéknek kiterjedt és részben igen jó karban levő görög-római építészeti maradványait.

1895-ben alapítják Athénben, a magyarokra való tekintet nélkül, az Österreichisches Archaeologisches Institut-ot, mely jelenleg HEBERDEY és PREMIERSTEIN titkárok vezetése alatt működik. Tevékenységének nyomait a *Jahreshefte des österreich. Arch. Instituts* c. folyóirat beszámolóiban és dolgozataiban, valamint a *Sonderschriften des österr. Archaeol. Instituts* c. sorozatos kiadvány egyes kötetekben találjuk. A görög kormánytól ajándékozott telken ¹⁾ most épül saját palotája, melyben szép könyvtárt találunk a Görögországban tanuló osztrák archaeologusok.²⁾ Az intézet Hellaszban is végzett ugyan már kutatásokat (Lusoi), főtevékenysége azonban Ephesos-nak föl kutatásából áll. Kis-Ázsia ezen gazdag és virágzó városának föl látását BENNDORF kezdte 1895-ben. Azóta folyton dolgoznak ott az osztrákok (most HEBERDEY és az építész WILBERG vezetése alatt) és nemcsak érdekesebbnél-érdekesebb, igen jó karban levő épületeket (színház, agora, oszlopcsarnokok, gymnasium, kútház, fürdők, Odeion, a könyvek elhelyezésére szolgáló fali fülkékkel ellátott, szép márványreliefekkel díszített könyvtárpépület stb.) derítenek föl, hanem amellet számos fölíratot, iparművészeti tárgyat és szobrot is találnak; minthogy ezeknek legnagyobb részét a szultán odaajándékozta az osztrák császárnak, ma már külön ephesosi gyűjteménnyel (legszebb benne egy ifjú bronzszobra) büszkélkedik Bécs városa.³⁾ Az osztrákok archaeologiai tevékenységének egy másik ágát a kis-ázsiai görög fölíratok gyűjtése teszi. Lichtenstein herceg ebből a célból évi 10,000 K-t bocsát (1890 óta) a bécsi akadémia rendelkezésére, aminek segítségével az osztrák archaeologusok (HEBERDEY, WILHELM, KALINKA, KUBITSCHKEK és mások) rendszeresen bejárják egész Kis-Ázsiát. Hogy mily gazdag anyagot gyűjtöttek

¹⁾ A többi athéni intézetnek is ingyen adta a görög kormány az iskolához szükséges telket.

²⁾ Az osztrák kormány évenként 10 tanárt és archaeologust küld ki Itáliába és Görögországba.

³⁾ Egy. Phil. Közl. 1903. 89. 1.

eddig is a Tituli Asiae Minoris számára annak illusztrálására csak azt hozom föl, hogy eddig 20,000-nél több fölírat van együtt, holott a Corpus Inscriptionum Graecarum c. nagy munkában csak 2600 kis-ázsiai fölíratot találunk.

Az osztrákok ép oly buzgó, mint eredményes tevékenységének látára sajnálattal tapasztaljuk Magyarországnak ezen a téren való passzivitását, amelynek alapján nem a nyugattal, hanem keleti kis szomszédaikkal kerülünk kellemetlen szellemi rokonságba. Ne mondja senki sem, hogy van nekünk itthon is elég dolgunk a hazai föld régiségeinek fölkuatásával. Igaz, ez elsőrendű kötelességünk. De hiszen ezt megteszik mindazok a nemzetek, kiknek archaeologiai működését vázoltuk. És ha ott látjuk Görögországban meg Kis-Ázsiában a nálunk kisebb és szegényebb országok kutatóit, iparkodjunk mi is teljesíteni azt a kötelességet, melylyel a kultúránk alapját tevő görög kultúra emlékei iránt minden művelt nép tartozik. Politikai és közgazdasági nagy céljaink mellett ne feledkezzünk meg arról, hogy erőnkhez mért szerény módon kivegyük részünket a nemzetek közös kultúrmunkájából. Ez nagyobb, marandandóbb dicsőséget szerezne a magyar névnek, mint az olympiai versenyekről haza hozott győzelmi díjak.

Úgy látszik, hogy ezen a téren is szebb jövő reménye kecsegtet. Az eszme nálunk is hódít. A budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara már foglalkozott egy Athénben és Rómában fölállítandó magyar intézet tervével. Erről szólt Hegedűs István a philologiai társaság 1903. évi közgyűlésének elnöki megnyitójában. Berzeviczy Albert néhány évvel ezelőtt az országgyűlés pénzügyi bizottságának figyelmét hívta föl arra, hogy Magyarországnak részt kellene venni a görögországi és kis-ázsiai ásatásokban. Szava ott nem talált visszhangra. Miniszter korában pedig megtette az előkészítő lépéseket eszméjének megvalósítására. A görög kormány örömmel fogadta a tervet és megígérte, hogy ebbeli törekvéseinket ugyanolyan buzgó támogatásban fogja részesíteni, mint azt más nemzetekkel szemben megtette.

Ha soká nem késünk, találhatunk Görögországban vagy Kis-Ázsiában hálás területet, melynek fölásatása ilyirányú fáradozásainkat gazdagon jutalmazná. Ma még igaz Görögország klasszikus földjéről a szó: Terra Mater nova miracula suis ex visceribus numquam emittere cessabit.

Dr. Láng Nándor.

